

Singös utsatta läge

Tyska trupper och vapen transporteras tätt intill Singö

Spioner och signalspaning

Tyst om tyska fartyg genom svenska vatten

Publicerad: 30 juni 2009, 09:54. Senast ändrad: 18 augusti 2009, 09:41
NEUTRALITETSBROT. De flesta känner till den tyska trupptrafiken med tåg genom Sverige under andra världskriget. Men få har hört talas om den långväga tyska militära trafiken genom svenska vatten. De tyska "spökskeppen" är ett glömt kapitel i Sveriges historia.

Han sänker rösten när jag frågar vad han vet om de tyska fartygen under kriget.

–Nja, mumlar han, det där var så länge sen.

–Men du var ju med, du såg ju.

–Ären går, man glömmet.

Så där har det låtit gång efter gång, när jag frågat gammal folk vad de minns av de tyska fartygen som gick genom våra skärgårdar under andra världskriget, lastade med vapen och trupper. Och det är inte marintrafiken här prat om, den kände alla till. Det här är något helt annat.

En svensk tger, och de lovade ju tga för snart 70 år sen. Man bryter inte ett löfte, och det är hedervärd. Fast en och annan har berättat ändå. Flera av mina uppställningar är döda nu, de som lever är runt 90 år. Det är högt tid att fråga och få svar.

Varenda skolelev känner väl till den tyska trupptrafiken med tåg genom Sverige under andra världskriget, och varje historiebok berättar om division Englebrecht. Men som tidigt pågick en långvägig tysk militär trafik genom svenska vatten, och den är ännu ganska okänd för den historieträsnade allmänheten. Något har skrivits, det har filmats, men kunskapen har inte fått spridning. Den hukar i universitetens arkiv eller i akademiska uppsatser. Siffror, årtal och övriga grundfakta finns i en lång uppsats av historiprofessorn Alf W. Johansson i forskningsrapporten "Sjömilitär trafik och småstatspolitik" (1986). Antologin är sedan länge slutsåld men finns på ett begränsat antal svenska bibliotek. Johanssons uppsats, med uttjrig notspår, är så vitt jag vet den enda i dag för allmänheten tillgängliga sbrä faktastudien av krigets tyska militära sjötrafik.

Jag hörde talas om de tyska spökskeppen när jag var barn. Min far seglade och hade vänner i Stockholms skärgård, de visade om de där hemliga fartygen som gick med trupper till kriget i Finland. Som vuxen höjde jag samma historier, nu var det äldre beredskapsmän som berättade, ibland motvilligt. Och jag började anteckna det jag hörde.

Sjötrafiken kom till som en kompromiss. Tyskland hade ju redan hotat sig till tågtransporter 1940. Så följde division Englebrecht sönder division Englebrecht. 1941 inmarsch 15 000 tyska soldater med sin fröstridskåttåg genom Sverige till Finland, en genvägg till Forten i kriget mot Sovjet. Detta har ofta beskrivits som vårt största avsteg från neutraliteten.

Tyskland skivde tågerna för ännu en division. Sverige nekade, men erbjöd genomfart med flytt över svenska vatten och med eskort av svenska övrigfartyg. E skiljer divisionen av tyska transportfartyg började i juli 1941. Den andra krigsflottiljen divisionen för övrigt genom Sverige på tio tyska fartyg och sju svenska samma år. Det här var under inledningen av den tyska offensiven söderut, förslutningarna som snabbt bröts ned till Forten genom Sverige betydde mycket för den tyska krigsmakten. Men genomfarten var planerad sedan länge. I Hitlers direktiv från december 1940 för anfallet mot Sovjet betonas möjligheten till transporter genom Sverige.

Division Englebrecht väckte stor uppmärksamhet, samlingaregeningen grpde ett uttalande, tidningarna skrev. Om fartygen skrevs inget och bara några kusbor, ltsar och militära såg vad som hände. Och detta var början på en lång hemlighets trafik. Under andra halvåret 1941 gick 53 nära flytt från tyska hamnar till Treleborg där de fick skydd av svenska jagare under färderna nordut in på svenskt vatten, nära vår kust, med svenska ltsar. Från Landsort gick de sedan genom Stockholms skärgård, ut igen vid Årholm, utmed Väddöns kust till Svartklubben och därifrån, med svensk ledning genom minfältet, över Ålands hav till Finland. Ibland fortsatte de upp genom Öregrundsgrepen.

Och hela tiden skyddades de av svenska krigsfartyg. Under 1942 latsades 25 tyska fartyg nordut, sammanlagt alltså 118 stora lastfartyg under 1941-42, med trupper, motorbränsle, stridsvapen och kanoner. Hur många divisioner de medförde vet vi inte. Men gamla kusbor och andra som såg fartygen har berättat att uniformerade tyska män trängdes på däck. Det finns några fotografier, tagna av svenska ombord på eskorterande jagare eller isbrytare. Bilderna var länge förbjudna av censuren, men nu finns de tillgängliga. Trupperna förslutade den tyska armén i Finland och fartygen fortsatte att förse de stridande tyska styrkorna med vapen och folk under anfallet österut. De flesta unga tyskar i uniform smörsteg genom svenska farvatten slupade samman till på öffror.

Utmed kusten upprättade den svenska Sjöfartskontrollen stationer. En sådan fanns vid Svartklubbens fyr en bit från Gristehamn där jag bor sedan 20 år. Här vartade nya ltsar, här gick inspektörer ombord på alla utländska båtar, en av dem berättade långt senare för mig vad han såg. Borden på Svartklubbens lotsplat har också berättat, liksom fiskare och vämppliktiga som var placerade på andra ställen där de tyska fartygen passerade.

En som såg den tyska trafiken på nära håll var en inkallad svensk som jag lägg senare lärde känna. Han var laddare vid ett kanonbatteri på Lido i skärgården utanför Nantäje. Framför min värd och hans kamrater smög de tyska fartygen förbi, ibland hänsade tyskarna de svenska pojkarna på stranden, dumma svenskar, ni är feiga, ni borde slåss på vår sida. Några av de svenska pojkarna knöt nävarna i fickan, andra vinkade tillbaka och hursade. Och ett antal svenska inkalldes unga män började planera motstånd. De visste vilka öfriforceer som var tysksärliga: kommar Hitler skjuter vi dem, innan de skjuter oss. När ett tyskt fartyg jagade en rysk båt in på svenskt vatten fick pojkarna order att ge ed mot ryssen, men inte mot tysken. De vägrade. Inte för att de var ryssvänner, men de höll på Sveriges neutralitet.

Så kom de tyska fartygen tillbaka från Finland, tomma till en början, men efter hand lastade med allt fler sårade soldater. Svensk ar som gick ombord på tysk fartygen höll sig informerade om krigets utveckling. Några kanske rapporterade till engelska agenter, för båda sidor hade spioner i vatten. Svensk polis anhöll under kriget 1 027 personer, misstänkta för sabotage, spioneri och olaglig underrättelseverksamhet (enligt Mart Kubu i boken "Gustav Möllers hemliga polis", 1971). Man kan nog anta att minst lika många agenter undgick upptäckt.

Jag har själv hört spionhistorier här på kusten. En hantverkare som jag känner väl rev en vägg i en stuga på Singö, och fann en lucka och ett dolt fack. Där låg en tysk arméplan av typ Luget med ammunition, samt anteckningar och en handritad karta över trakens stränder med dupsiffror och möjliga tillaggsplatser. Om Roten fanns med, en av de hemligaste länkarna i norra Roslagskustens försvarssystem.

Under kriget bodde en tysk konstnär i stugan, han satt ofta vid stränderna och målade, eller låtsades måla. Så försvann han plötsligt. En orsbo med nazistysmpatier antogs ha varit hans medhjälpare, den mannen arbetade på Roten. Den tyska krigsmakten visade den bestyrkade svenska ön stort intresse. Gamla svenska ltsar har berättat att flygfartyg på de tyska fartygen ofta fotografierade och filmade när de passerade Roten, och det var vanligt att någon sträng mellan pojkytjän vid ringen och naragellornummet där man gjorde anteckningar på ett tyska spionert. Svenska beredskapsmän på angångsande är visst mycket lite om Roten. Men när ons nya kanoner prov skjuts kunde den svenskspråkiga tyskaradon i Köpingsberg berätta detaljer om pjäsernas räckvidd och skjutsröret.

Hitlers Tyskland hade gått om öppen vid Roslagens kuster. Troligen fanns där också engelska agenter, liknande den så kallade Rickmarigan, men om dem vill jag bara det jag läst. Om ty ska rapporter om den här trakten har jag dock hört flera historier, liknande den från Singö. En tysk medborgare hade ett hus i närheten av Edaboviken, sjöleden till Hallstavik. Här det skyddade roden han listade ut och lötsade vattenuppt. Han sågs ha varit mycket duktig på att teckna. Bakom en vägg på vindens i hans hus fanns ett dolt rum, till rummet hade han dragit grova dikarlar. En svensk pojke som följde med människans spår hemifrån hade detta kunde vara, men han fick inga svar. En dag var mannen plötsligt borta. Grannarna ansåg sig veta att mannen hade en större radioanläggning i huset.

Spionhistorier ligger inte sällan på gränsen till det osannolika, och de här berättelserna om tyska spioner och deras samarbetsmän hör till de ofta oberoaktade ryktena från kriget, de med åren allt yngre spekulatonerna. Men den gamla öfrifspionisten har jag sett, och han som såg den hemliga vägen med kabellarna har bra minne och är känd för att tala sanning.

Sveriges regering sade till slut upp avtalen med Tyskland om genomfart, till lands och till sjöss. Men hemliga fartyg fortsatte att komma. En som berättade det för mig låg inkallad vid Svartklubben. Våren 1945 kom en båt från havet i öster, en okänd militär båt med lågt skrov, den kändes en torpedbåt, farten var ganska hög. Vackra andra utlek på Svartklubben rapporterade båten till sin chef, som ringde staben i Stockholm. Han fick order därifrån: släp förbi båten, ställ inga frågor. Pojkarna som höll vakt undrade, men de fick inga svar. Dagen därpå gick båten ut igen, för att återkomma till Sverige lite senare. Samma order, den gången den okände skulle passera, han fanns inte.

Den mystiska båten lade till i Gristehamn vid KF:s konsverfabrik. Båtar körde fram och hämtade passagerare som följ med båten, bilarna körde bort, båten likaså. Detta pågick en kortare tid våren 1945, månaderna innan kriget var slut.

Kom båten från Finland, från Estland? Vilka var passagerarna? Några frå i Gristehamn och de inkallade på Svartklubben såg och undrade, men de fick inga svar. De fick veta att de skulle avstå från frågor. Åren går, idag finns kanske ingen av dem kvar i livet.

Detta är en av Roslagskustens oberoade gåtor från andra världskriget, spionerna är en annan liknande fråga, och så naturligtvis de hemliga tyska transporterna som bara till en mindre del är kända. Det blir en mystik över trakten, som göder nya historier och fortsatt undran.

Alf W. Johansson skrev sin uppsats för mer än 20 år sen. Han hänvisar i flera noter till en konbatahandling av Curt Jacobson från 1969, "Den tyska stranseringen inom svenskt territorium från 1941". Året därpå, 1967, hade Dagens Nyheter ett större reportage av Staffan Skott om saken. Därutöver har, så vitt jag vet, inte mycket skrivits, fartygstafiken nämns bara i förbigående. De stora och ofta ganska hetiga debatterna om Sveriges roll under kriget har försett den hemliga sjötrafiken.

De få forskare som uppmärksammat frågan är inte ense om hur fartygstafiken ska bedömas. Åke Thuktrup ansåg att division Englebrecht var en bagatel i jämförelse med sjötrafiken. Det håller inte Johansson med om. Men han sammanfattar ändå: "En betydande del av de tyska förskänkningarna till Finland 1941 kom således att transporteras på svenskt territorium under beskydd av svenska flottan."

Kent Zetterberg, professor vid försvarshögskolan, skriver i "Stormaktsstyck och småstatspolitik": "Militärstrategisk var det transporterna till Finland och inte till Norge, som var viktigast för tyskarna."

Historikern Rune Bokholm kallar i sin bok "Tisdagsklubben" (2001) de tyska sjötransporterna genom Sverige "ett av de allra grövsta neutralitetsbrotten under kriget."

Det är tunga kommentarer från ledande svenska historiker, kända för att sätta vetenskapliga foten fram för åsikter. Många debattörer skulle nog välja andra ord.

Men debatten blev aldrig av. Hela frågan har kommit bort, sjötransporteringarna är det glömda kapitlet i historien om Sverige under andra världskriget.

Erik Eriksson

Erik Eriksson är författare. Hans senaste roman, "De svarta molnens tid", som utspelar sig i Gristehamn under andra världskriget, publiceras fram till 13/7 som ljudboksutgåva på SVU.se

Tyska fartyg på svenska vatten var inget brott

Kommentar | Svensk neutralitet

Publicerad: 9 juli 2009, 10:27. Senast ändrad: 9 juli 2009, 10:50

Den 30 juni publicerades en intressant artikel Under strecket i SvO, skriven av författaren Erik Eriksson. Rubriken var "Tyst om tyska fartyg genom svenska vatten". Efter underrubriken "Neutralitetsbrott" konstaterades det att de flesta känner till de tyska trupptransporterna med tåg genom Sverige under andra världskriget, men få har hört talas om de tyska militära transporterna genom svenskt vatten. Eriksson undrar vad som ligger bakom denna skivhet i vårt historiemdebatt.

När underrednaden nyligen skrev boken "Neutralitetens uppgång och fall" (2008) slog det mig också hur magert det var med uppgifter om den tyska sjötrafiken, såväl längs västkusten till Norge som längs östkusten till Finland. Anledningen är troligen att varje skribent som nämner sig denna fråga behöver utbruda om det rör sig om neutralitetsbrott från svensk sida. Och resultatet blir inte det väntade. Den svenska koalitionsregeringen medgav transporterna efter att ha hört sina officiella folkrättsexperten, Torsten Gihl och Östen Undén, och dessa menade att de svenska medgivandena var helt tillämpliga under neutralitetsträtten.

Detta är ju en slutsats som gör saken mindre intressant från moralisk och massmedial synpunkt. Den skribent som vill hävda motsatsen behöver ta fram och utvärdera de två experternas rättsutredande promemorior, daterade den 24 september och 19 december 1942 (UD:s dossier HP 22 Ab). Saken har berörts av diplomaten Rolf Lindholm i hans biktätliga avhandling "Sveriges neutralitet" (1907).

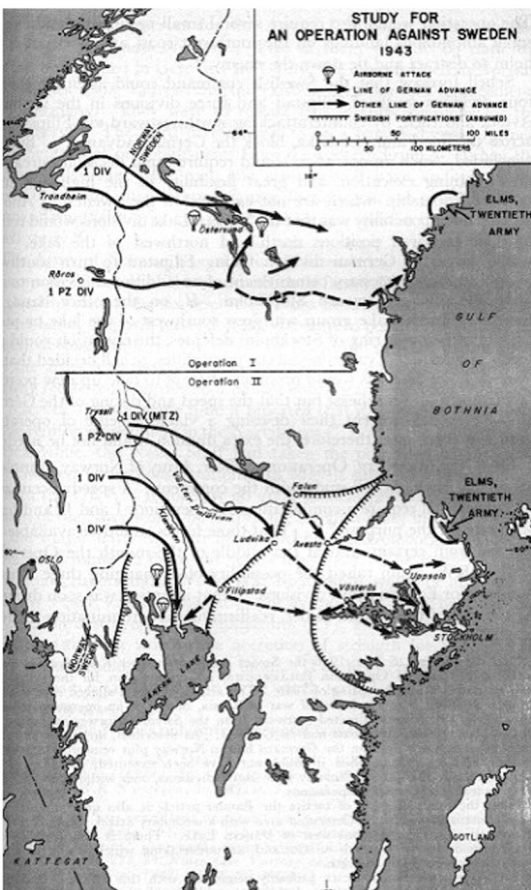
Transporterna längs östkusten hade börjat redan sommaren 1941. Den svenska regeringen hade dessutom gjort klart för tyskarna att den tidigare tågtransporten av deras Englebrecht-division från Norge genom Sverige mot Finland var en engångsföreteelse. Den var också ett klart brott mot biktätten och neutraliteten. När tyskarna återkom med nya krav på transit av trupp till Forten med Sovjetunionen hänvisade Sverige till möjligheten av sjötransporter. Detta sågs som ett sätt att undvika nya avsteg från neutraliteten.

Så mycket står klart att en stats territoria inte kan jämföras med dess landterritorium. Enligt den trettonde Haagkonventionen av 1907 krävs inte en stats neutralitet genom att en krigförande stats flytt skidas genom dess territoria. Här går det att se att transporterna måste följa principen om oskadlig genomfart, det vill säga vara oskadlig i förhållande till kuststatens intressen. Sverige erbjöd tyskarna eskort av svenska övrigfartyg och detta accepterades. Följen blev att de tyska fartygen hölls under kontinuerlig uppsikt, men de fick också hjälp med att utnyttja en säker färd. Saken var politiskt känslig och miktades så mycket det gick, men transporterna var inte i strid med den biktätliga neutralitetens spelregler.

Här måste dock en precisering göras. Vad som nu sägs vara tillåtet gäller inte svenskt inre vatten. Varje kuststat har rätt till långsamt egen kust och strandlinjen. Territoriet omfattar också de vatten som ligger inmanför baslinjerna är inre vatten och kan jämföras med landterritoret. Till den del den tyska trafiken ägde rum på svenskt inre vatten var det ett brott mot neutraliteten. Erik Erikssons artikel tyder på att detta kan ha skett vid några tillfällen och eventuella protester mot trafiken från biktätt och ryskt håll skulle då ha varit delvis berättigade.

Ove Bring

Ove Bring är professor i internationell rätt vid Försvarshögskolan.

NORRTELJE & TIDNING

Sovjetiskt ubåtsvrak hittat

Dykare har hittat vraket efter den sovjetiska ubåten S-2 i Ålands hav vid Märkets fyr utanför Gristehamn.

Båten sänktes av minor under andra världskriget och alla 50 personer ombord omkom.

Vraket påträffades på riksgränsen mellan Sverige och Finland och det råder delade meningar om var ubåten sänktes av minor. Enligt ett pressmeddelande från dykarlaget fäster Ryssland stor vikt vid att S-2 hittats.

Sökningarna efter båten startade i april 1999.

Ålandstidningen citerar den observation som fyrvaktaren J.A. Eckerman gjorde den 3 januari 1940. Hans son, Ingvald Eckerman, ingår i det dykarlag som nu har hittat vraket. "Ubåten syntes just utanför Märkets östra udde. Den såg ut att med nordkurs gå rakt mot brottena österom Märket men ändrade plötsligt kurs ostvärt så att den gick klar för brotten och girade nordvärt mellan Nordost-Sankan och brotten. Omedelbart efter det den väjt för brotten dök den under nordlig kurs. En liten stund efter det ubåten försvunnit ur sikte hördes en explosion i OSO..." citerar tidningen på nätet.

Fredrik Lindh
fredrik.lindh@norrreljetidning.se
Sovjetiskt ubåtsvrak hittat

Efter 10 års letande hittades vraket efter den sovjetiska ubåten S-2 vid fyren Märket utanför Gristehamn. Ubåten sprängdes av minor under andra världskriget, men det är oklart om det skedde på svenskt eller finskt vatten.

Efter 10 års letande har en sovjetisk ubåt hittats utanför Gristehamn. Foto: Stefan Høgeborn, Scanpix

Åsa Reuterswärd växte upp och studerade i Uppsala. I intervju i Uppsala Nya Tidning i mars i år inför sin 90-årsdag berättade hon om sin insats i andra världskriget.

Hon engagerade sig i lottarörelsen och gjorde sin krigsinsats på det viset. Hon berättar:

"Vi satt nere i telehuset med våra lurar och lyssnade på radiotraffiken från Singö mitt i natten mellan 22 och 02. Och så stöckade vi, nästan hela tiden, mest väntar, till militären, Vi satt och läste, vi var ju studentskor nästan allihop. Fast vi pratade förstas en hel del också."

Vem hade nytta av denna obegripliga kodade signaltrafik? Jo det svenska försvarsets kryptoavdelning med geniet Arne Beurling, matematikprofessorn från Uppsala, farlig för damerna och farlig för fienden.

Uppsalamatematikern Arne Beurling hade redan under andra världskrigets första år lyckats knäcka flera sovjetiska kryptosystem. Han hade i många år bistått försaret med kodknäckning, både som vämppliktig och senare som civil konsult.

- Men en dag dök det upp ett nytt, okänt material som ingen fick någon rätsida på. Bakgrunden är numera välkänd. Efter ockupationen av Norge krävde tyskarna att få utnyttja den svenska västkustkabeln för telefon och telegraftrafik. Mycket tvangs Sverige gå med på, men aldrig något i stil med denna veritabla gåva! Sverige protesterade formellt och kopplade raskt en avlyssningsledning upp till Televerkets lokaler på Normalm i Stockholm. Beurling förstod att en maskin varit inblandad men han visste så vitt vi vet ingenting om teleprinter, i synnerhet ingenting om den G-skrivare, eller Geheimschreiber, som tyskarna använde.

- För Sverige betydde det att vi kunde läsa tyskarnas viktigaste trafik under den svåraste perioden, under de år när hotet om ett tyskt anfall var som mest akut. Till skillnad från Enigmtraffiken, som rörde sig på förbandsnivå, så hade vi tillgång till de högsta stabernas trafik av direkt betydelse för vår bild av krigsläget. Det gav försvarsledningen och regeringen en kontinuerlig bild av den dagliga hotbilden. Dessvärre informerades finska militärer under vinterkriget om att vi läste den tyska trafiken. När sedan tyskarna började ana oråd under fortsättningskriget och klämde åt finnarna, pekade de åt vårt håll, berättar Bengt Beckman.